

AZERBAIJAN'DA PİR İNANÇLARI

Maarife HACIYEVA

Qafqaz Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi
Bakü / AZERBAIJAN

ÖZET

Her halkın sosyal siyasi ve medeni hayatında büyük rol oynayan kutsal yerler o milletin maddi manevi kimlikleridir. Asırlar önce topraklarımızın üzerinde yaşayan soydaşlarımızın bize miras bıraktıkları inanç sistemini inceleyip doğru sonuca varmak bilimsel açıdan önemlidir.

Makalede Azerbaycan Türklerinin pir adı ile ziyaret ettikleri dağ, taş, türbe gibi bilinen yerler konu olarak ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Ocak, Ziyaretgah, İnanç, Kutsal.

“PIR” (TEMPLE) BELIEVES IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

Religious centers, holy places, temples which are known as scared places have played a great role in every nation's social political and cultural life and they are considered to be the passports which provide the people with financial-spiritual and compatriot ship rights.

From the point of scientific view it's very important to get to know belief system which was inherited by our ancestor who have lived on this land of ages.

In this article we speak about the sacred places as mountains, stones, temples and other holy places like them which Azerbaijan Turks visit as a place called “Pir”.

Key words: “pir” (temple), “ocak” (place of worship), pilgrimage, belief, holy, scared.

Azerbaycan Türklerinin “Pir” adı ile ziyaret ettikleri bir çok kutsal yer vardır.

Pirlerin bir kısmı İslamiyet'in kabulünden önceki inançlardan dolayı ziyaret edilirken, bir kısmı da İslamiyet dönemi inançlarından kaynaklanarak ziyaret edilmektedir.

Pir ne demektir?

1. Farsça bir kelime olarak anlamı yaşlı, ihtiyar adam. 2. Bir tarikat veya sanatın ilk kurucusu, başı. 3.Pir kutsal yer. 4. Pirlük, ihtiyarlık, nuranilik. 5. “Ocak”, “ziyaretgah”, “yatır”, “evliya”. 6. Bazılarına göre, bilimsel çalışmalarda “Pir” teriminin “Bir”le alakadar olduğu bir çok kitap ve orta asır kaynaklarında bu söz “Bire” şeklinde kullanıldığı, “Pir”-“Bir” ve yahut “Bire” sözünün birinci, yani önde giden, mürşit manasında geldiği ileri sürülür.¹ 7. Bazı ocak ve yatırlar halk arasında “pir” diye anılmaktadır.

¹ Maşədixanın Ne'mət, “Azərbaycanda pirlər”, Bakı, 1992, s.6

Halk arasında:

Bir olsun, pir olsun,
Pir olmuş (Yarı şaka, yarı alay ile deyim),
“Şair olan dersi alır pirinden.

Baş açmadım səgrəqibin sərindən”. (*Aşık Qurban*) (Burada Pir-kurucu, müəllim anlamındadır).

Ərənlərin piri yanında gərək. (*Koroğlu*) Burada pir - önder demektir.
Pirlik etmişti məni sərsəri,
Qalmamışdı zövqü səfa əsəri. (*Qasım Bəy Zakir*)

(Pir bazı akıl hastalarının tedavisi üçün kendisine baş vurulan kimse)

Pirə ata dedim, cavana qardaş. (*Aşık Ələsgər*) (Pir – yaşlı adam anlamındadır).

Piri-meyxanə sözün şeyx qəbul eylədi dün,
Adəm övladıdır, haqqa ki, hələ qabilimiş. (*Əliağa Vahid*)

Pirimdən eşitdikdə xərabatayı-eşqi
Öğrəndim o gənçinəni, viranə deyilmiş. (*Əliağa Vahid*)

Dolanmış natəvanlıq dövrünü Xurşidi-Ənvərtək,
Çıxıbdır pirlük dövründən, olmuşdur cavan könlüm. (*Əliağa Vahid*)

Pirimiz piri-muğandır, xadimi meyxanəyik,
Rindlər zövqün görüb, divanələrdən çıxmışdıq. (*Əliağa Vahid*)

Yox özündən xəbəri kim ki, gəlir dünyaya
Bəzmdən tışra qomaz piri-muğan hüşyarı. (*M. Füzuli*)

Ə.Vahiddən örnek verdiyimiz 3 beytə pir:

- a) Piri meyhane – mey meclisinin başı,
- b) Pir –kurucu, başkan,
- c) Pir – yaşlı, ihtiyar anlamındadır.

Fuzulinin və Vahidin beytlerinde adı geçen “piri muğan” ise

- a) Divan edebiyatında “ilahi meyın sakisi”
- b) ”Muğan”- muk kelimesindedir. Zerdüşlüğün tərəftarlarını bildiren anlayış (Bak:ASE, c.VII, s.83). Mukların piri anlamındadır. Fuzuli: “Muğan piri ayıq adamı meclisten kenara buraxmaz” demək istemiştir.

Qırqlar piri, özün yetiş dadıma,
Bir də məni yetir yar ayağına.
Üzün görüm, könül alsın təsəlli,
Xınatək yaxılam əl-ayağına.

(*Tufarganlı Abbas*)

Pirim Şahı-Mərdan, Həyzəri Kərrar
Dadıma yetişsin Əhmədiə Muxtir,
Aşiq Alı üzücərə, günahkar,
Cəhənnəm odunun küllərinə bax.

(*Aşık Ali*)

Mənəm deyən başa varmaz, mənəm dəmə gerdedür
Həqiqət, mərifət haqdır, təriqətdə yerdə dur,
Gəç baxma ustad yoluna, pirinən işin nədir.

(Aşıq Alı)

Hansı igid dara düşsə,
Nəzir deyir, yada salır,
Yeddi kralın qaçağı
Pənallanıb səndə qalır.
Kor gəlsə şəfa tanır,
Müztər gəlsə mətləb alır.

(Aşıq Ələskər)

Aşıq Alesker'den örnek verdiğimiz “Şah dağı” adlı son şiirde ise dağa şifa veren pirden bahsedilir.

Bazı eserlerde ise pirləri kendi çıkarları için kullananlar, halkın inançlarını sömürenler eleştirilir. Mesela, E.Hakverdiyevin “Pir”² adlı hikayesinde incir ağacını pir olarak gösterip kötü emellerine alet eden Cavad ve oğlu Ahmet, N.Nərimanovun “Pir”³ hikayesinde ise ceviz ağacını aynı şekilde kullanan Molla Cafer tenkit edilir.

Örneklerde görüldüğü gibi, Azərbaycan'da “pir” kelimesinin yaşlı adam, ihtiyar adam, tarikat kurucusu, başkan gibi anlamlarda kullanılması yanında bir inanç sistemi olması da söz konusudur.

Anadoluda ise kutsal yerler, yatırlar Azərbaycan'da olduğu gibi ziyaret edilse de “pir” kelimesinin anlamı değişiktir.

“Anadoluda pir, daha ziyade ulu kişi, yaşlı, muhterem zat anlamındadır”⁴.
Mesela:

Pir elinden dolu içtim,
Erenler diline düştüm.
Ak cenneti gördüm, coştum,
Pirim Hacı Bektaş Veli.
(Dertli)

Pir Sultan Abdal, göçelim,
Pirinden bare içelim,
İnkar olandan kaçalım,
İnkar bir gün paralanır.
(Pir Sultan)

Benden selam edin nazlı yarime,
Canlar dayanır mı ahu zarıma.
Genç yaşında hizmet ettim pirime,
Zeycan aşıkların gülüdür gülü.
(Aşıq Zeycan)

Dost senin yüzünden özge
Ben Kibley-i can bilmezem,
Pirin hüsnünü severim,
Ben gayrı iman bilmezem.
(Kaygusuz Abdal)

Hak yoluna girenlerin
Asa olsam ellerine
Er, pir vasfın edenlerin
Kurban olsam dillerine.
(Seyrani)

Muhammed Mustafa, Murtaza Ali'nin
Dostuna dost, düşmanına düşmandır.
Pirim Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin
Dostuna dost, düşmanına düşmanım.
(Aşıq Alı)

² Əbdürrəhim Bey Hakverdiyev bu hikayeyi 1913-de “Molla Nasreddin” dergisinde yayınlatmışdır. 1971-de eserlerine daxil edilmişdir. Bakı, Azərneşr, 1971, s.181-189

³ N.Nərimov bu hekayeyi “Açıq söz” qəzetəsində yayınlatmış, 1958-de eserlərinə daxil edilmişdir. Bakı, 1958, s.207-247

⁴ Bak: Yaşar Kalafat, “Kelekidə 4 gün 4 gecə və Nahçıvan Halk İnançları”. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1996, s.11

Azərbaycan Türklərində pırlarla ilgili inanışlar nesildən nesilə aktarılaraq günümüze kadar intikal etmişdir. Günümüzde bir kısım pırlar bu inanç və itikatlara dayanaraq ziyarət edilmektedir.

Bu yerləri iki bölümde ele alabiliriz.

Birincə mərhələ İslamiyyətin qəbulünə qədərdir. Bu əcdadımızın dağ, taş, atəş, bitki vb. haqqındaki inançlar mərhələsidir. Bu inançlar İslamiyyət dönməndə də İslami bir kılıfa büründürülərək varlığını sürdürmüşdür. Əcdadımızın totem və ya dini anlayışlarını əksəttirən dağ, taş, ağaç, bitkilər gəbi kutsal hesab edilən yerlər, kutsal məkanlar olaraq qəbul edilmiş və bu amaçla ziyarət edilmektedir.

İkinci dönmə isə İslamiyyətin qəbulündən sonra insanların pır adı ilə ziyarət ettiyi camilər, türbələr, məzarlar vb. yerlərdir.

Azərbaycan'da "Pır" adı ilə anılan dağ, təpə, ırmak, məzarlıq, cami vb. yerlər mevcuttur:

Şamahıda Pırqulu adı verilən yer (Burada aynı isimde məşhur bir rasathane də var), Kınalık köyündə Pır, bu gün Ermənistan sınırları içərisində kalan Pır Melek (yeni adı Areq), Pır Cavudan (yeni adı Qanqzasar) gəbi. Bakıda Pırvenzərə.

Pır adı ilə bilinen yerləri şöyle sıralamak mümkündür:

Pıralahı (Bakı), Pırvah (Lenkeran rayonu), Pır Mərəz (Qobustan rayonu), Pricivan (Zəngilanda), Tazə Pır (Bakıda, cami), Pırqulu (Şamaxı), Pırəbədil (Dəvəçidə köy), Pıral (Qusarda köy), Pırdırəki (Şamaxının küzeyində dağ, hündürlüğü 1054 metr), Pırali Təpələri (Qusar-Xudat yolunun sağında 0,5 km'de), Pıresora (Lerikdə köy), Pırəhmədli (Fizuli'də köy), Pıresref (Qutqaşəndə Sarıhacılı köyü yaxınlığında aynı adda məzarlıq), Pır dağı (Gədəbəydə dağ), Echab-i Keyf Piri (Ordubad, Kələki), Sultan Seyit Ahmet Piri (Ordubad, Kələki), Məlik İbrahim Piri (Ordubad, Kələki), Pırkəkə (Ağdaşda köy), Pırkənd (Ucarda köy), Pırımərdəkan Türbəsi (Şamahıda Göylər köyündə xanəgah), Beşbarmak piri (Bakı-Quba yolu üzərində), Pırşağı (Bakıda köy), Pırsaət Burnu (Bakı, Qaradağ rayonu, dəniz sahilində), Pırsaət Çayı (Səlyanda), Amudux piri (Qubadlıda), Pır Hüseyn xanəgahı (Bakının 127 km-də Pırsaət çayı sahilində, Bakı-Salyan Karvan yolu üzərində), Şıx Baba Piri (Cəbrayılada Şıxlar köyündə), Soltan Baba Piri (Dəvəçi, Uğah köyü), Babadilim Piri (Quba, Hapit köyü), Alibaba Piri (Bakının 50 km-də Xəzərin şərq sahilində), Qara Paltar Piri (Bakı Buzovna Qəsəbəsi, Nazranlı Mahallesi), Xanaqa Piri (Qordubadda Xanaqa köyü), Məlik İbrahim Piri (Qordubadın Şərqində), Qara Pır (Qaradağın ətkələrində), Düylün Piri (Qordubad, Düylün köyü), Nardaran Piri (Bakı, köy), Bibi Heybet Piri (Bakı, Şıx köyü), Xəlilbaba Piri (Qızılburun yarımadasının 7 km'de), Seyid Cəmaləddin Piri (Lenkeran-Astara yolu üstündə Pensar (Butasar) köyündə türbə), Aza Piri (Ordubad, Aza köyü), Diribaba Piri (Mərəzədə qayalıqdakı mağarada tikilmişdir), Həzrəti Şeyx Cüneyd Piri (Qusar, Həzrə köyü), Həzrəti Şeyh Mənsur Piri (Qəbələ, Həzrə köyü), Dədəgünəş Piri (Şamaxı, Dədəgünəş

köyü), Aqbil Piri (Quba, Aqbil köyü), Sofi Həmid Piri (Əli Bayramlıda, Bakı-Şamahı yolu üzərində), Babaraqma Piri (Şəki, Babaraqma köyü), Qxut Piri (Şəki, Oxut köyü), Baba Həlim Piri (Oğuz, Vardanlı köyü), Şeyh Yusif Piri (Yevlax, Ərəbbəsrə köyü), Tala Baba Piri (Zaqatala, Tala köyü), Gəncə İmamzadə Piri (Gəncənin 7 km'de), Hacı Taptıq və Şeyx Yunus Piri (Qax, Oncalı köyü), Pirvahid (Qubada köy), Baba Samit Piri (Sabiradad, Şıxlar köyü).

Pirlər, çaresiz dertləri olanların, evladı olmayanların, sakatların, akıl hastalarının, yardım dileyenlerin, adak adadıkları mekan olarak günümüzde de ziyarət edilmektedir.

Araştırmacıların yazdığına göre 70-80 yıl önce Azərbaycan'da her köyde bir iki pir ziyaret edilmiş. Mukaddes sayılan kişilerin mezarı, bazen de her hangi bir ağaç, kaya pir sayılmış.⁵

Günümüzde de korkusu olan "korku piri"ne (çıldığ), nazar duası için "nazar piri"ne, kırklı kadının kırk basmasından kurtulabilmesi için "kırk piri"ne gider.

Azərbaycan'da pirlərə dayalı oluşan bu inanç sistemi ise daha eski devirlerden, ayin ve törelerden kaynaklanmakla birlikte pir denilen yerlerin ziyaret edilmesi devam etmektedir. Pir denilen bu yerleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Ağaçla ilgili pirlər, b) Dağ, taşla ilgili pirlər, c) Su költündən kaynaklanan pirlər, d) Ateş tapınaklarına bağlı pirlər, e) Din ve tarikat büyüklerinin, halkın sevip saydığı dindarların mezar ve türbelerine ait pirlər.

Azərbaycan'da İslamiyyət kabul edildikten sonra da halk mucize gücüne malik olan ağaçların kutsallığına inandılar. Her ne kadar İslâm dini ağaca tapınmayı yasaklasa da ağaca değer verilmiş bu değer İslami bir kılıfa büründürülerek varlığını sürdürmüştür.

Malumdur ki, ağaca, bitkiye inanmak, ona tapınmak Türk dilli halklarda yaygın olmuştur. Azərbaycan arkeoloji araştırmalarına göre Türk dilli halklar ağacın doğum ve çocukları himaye eden İlahe Umayal'a gökten indiğine inanırlar.

Azərbaycan mitolojisinde, destan ve masalarda dünya ağacının sembolü olan ağaçlara ve bitkilere tapınma önemli yer tutar. Destan, efsane ve masalarda ölmüş yiğitler, güzel gökçe kızlar bitkinin, çiçeğin şifası ile ölümün eşiğinden dönerler. "Dede Qorqud" kitabında ana sütü ile beraber dağ çiçeği de melhem gibi gösterilir.

Azərbaycan masal ve hikayelerinde özellikle çınar ve elma kutsal sayılmış, onlara olağanüstü bir güç verilmiştir. Bir çok ağacın (dağdağan, incir, kızılcık, dut gibi) kutsal olduğuna inanılır. Bu ağaçlar kesilmez, kesenlerin sağlıklı yaşamayacakları düşüncesi halk arasında yaygınlaşarak inanca dönüşmüştür. Üzerinde dağdağan gezdiren çocuklara nazar değmeyeceğine inanılır.

⁵ Seyran Veliyev, Qedimdən qədim Azərbaycanımı Bakı, Azərənşr, 1995, s.68

Dağdağan, incir, dut, çınar ağaçları kutsal kabul edildiğinden kesilmesine iyi bakılmaz. Adı geçen ağaçları kesmek, yakmak günah sayılmıştır. Bundan dolayı bu ağaçlar pir olarak kabul edilmiştir.

Mitoloji edebiyatında son zamanlara kadar Azerbaycan'ın bir çok yerinde ağaç pirlерinin mevcut olduğu, buraya evladı olmayan kadınların geldikleri yazılmaktadır.⁶

Prof. Kiyaseddin Keybullayev'e göre:

“Azerbaycan'da mukaddes sayılan bir çok çalı ve ağaç vardır. Geçmişte çocuk isteyen kadınlar pir sayılan çalılara ve ağaçlara gider, kurban keser, üzerinde yatar ve ağacın dallarında elbiselerinden küçük beşik yaparlar. Evladı olmayan kadın kurbanlık koyun ile beraber yedi defa ağacın başına dolandırılır, sonra da kurban kesip etini dağıtırlar.”⁷

Ağaç pirleri Türkiye'de de mevcuttur. Uzmanlar, “kutsal yerlerdeki ağaçlara bez bağlama adetinin çok yaygın olduğunu kaydetmektedirler”⁸.

Antalya merkezinde gördüğümüz bez bağlanan dilek ağacını, Mersin Silifke yolunun 29 km-de bulunan Paşa Türbesini de örnek verebiliriz.

Araştırmacıların bir kısmı “Anadolu'da tek olarak yetişen ağaçların yanında mutlaka bir evliyanın mezarının bulunduğu inancıyla bu ağaçlar kutsal kabul edilmiş, bez parçaları bağlamak, sarılarak ya da öperek dilek tutmak suretiyle, bu ağaçların buldukları yerler adanlan ve ziyaret edilen mekanlar haline gelmektedir”⁹. Bizce, bu anlayış da eski inançlara İslami bir kılıfın büründürülmesidir. Yar. Doç. Dr. M. Yardımcı ise Yüce pınar köyünde bulunan kutsal “Kaba Ardıç” hakkında, şunları söyler: “Yücepınar Köyünde bulunan Kaba Ardıç' ziyaretini yağmur duası için gidilen ziyaret yerlerinden biri olup burada bulunan iki ardıç ağacının kutsallığına inanılmaktadır. Menkıbeye göre Hz. Ali buralara kadar gelip bu iri ardıç ağacının gölgesinde dinlenmiştir. Bu nedenle kutsal sayılan çeşitli dilekler için de ziyaret edilmektedir.”¹⁰

Göründüğü gibi, ağaçla ilgili inançlar Azerbaycan'da olduğu gibi Türkiye'de de mevcuttur. Kayın, zeytin vb. gibi ağaçlar kutsal sayıldığı için bu ağaçların bulunduğu yerler ziyaretgah olmuştur. Fakat, Türkiye'de Azerbaycan'da olduğu gibi bunlara “ağaç pirleri” denilmemişse de, ziyaret amaçları aynı olmuştur ve ağaca kutsallık verilmesi olayının Şamanizm'den İslamiyet'e uzanan bir dönemde varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

b) Dağ ve taş pirleri

Azerbaycan'da pir olarak ziyaret edilen bir çok dağ ve taş mevcuttur. Gedebe Pir dağı, yine Gedebe'nin Ağdamalı köyünde Hacakaya piri, Beşparmak piri, Amuduh piri bunlardan bir kaçıdır. Günümüzde, adı geçen

⁶ Bak: Mirəli Setirov, a.g.e., seh.37

⁷ Qiyaseddin Qeybullayev. Azerbaycanlılarda aile ve nigah, s.kitap, Bakı, Elm, 1994, s.313

⁸ Bahettin Ögel. Türk Mitolojisi. II kitap, İstanbul, 1977, s.44

⁹ Piri Er. Geleneksel Anadolu, Aleviliği, Ankara, 1994, s.4

¹⁰ Bak: Türk Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları, Ankara, 2000, s.344

pirler hakkında bir çok rivayet, efsane ve menkıbe vardır. Biz bu efsaneler ve nağıllar aleminde ışıkla karanlığın, hayırla şerrin, doğruyla yanlışın tartışmasını duyarız.¹¹

Mesela, Gedebey ilçesinde bulunan Pir dağı hakkında çeşitli rivayetler vardır. “Pir” adı verilen dağın tepesinde bir taşın üzerinde at nalı izi vardır. Menkıbeye göre bu Hz. Alinin atı, Düldülün nalının izidir. İnanca göre Hz. Ali buralara kadar gelmiştir. Bugün bile halk adaklarını bu dağa götürür, oradaki kutsal taşın çevresinde kurban keserler. Gedebey’in Ağamalı köyündeki Hacakaya piri hakkındaki menkıbeye göre bu kaya Hz. Ali’nin kılıcının darbesinden parçalanmıştır. Halk bu kayayı kutsal bildiği için burada kurban keser.

Dağ pirllerinden biri de “Beşparmak” piri. Burası beşparmak şeklinde bir dağdır. Bakü Kuba yolu üzerindedir. Dağdaki tepeler beş kardeşin simgesidir. Rivayete göre onları zalim bir yönetici köylerinden kovmuştur. Kardeşlerden birisi denizin kıyısında, diğerleri ise dağa yerleşmiştir. Bu dağ “Beşparmak” diye anılır.¹²

Bazı dağ pir efsanelerinde ise halkın kutsal bildiği dağlar ve bunlara bağlı olarak teşekkül eden kültler bir dinden diğerine aktarılmıştır.

Kubadlı ilçesindeki “Amuduh piri” hakkındaki efsaneye göre Amuduh piri olan dağdan kız-gelinler şeytanterisi toplarken bir su birikintisi görürler ve bu suda ellerini ve yüzlerini yıkarlar. Kızlardan üçü birikintisinde olan suya tükürdükleri için su kayıp olur ve üç kız kayadan başaşağı asılı kalırlar. Bu sırada kayadan bir ses işitir; su birikintisinde iki mezar var. O mezarların üzerinde kümbet inşa edilirse, su geri döner ve kızlar da kurtulur. Kızlar obaya dönüp hadiseyi insanlara anlatırlar. Oba ehli mezarları bulup üzerinde Kümbet inşa ederler. Su geri döner. Kızlar da beladan kurtulurlar.

c) Su kültüründen kaynaklanan pirlere

Azerbaycan’da bulunan pirlere bir kısmı da su kültüründen kaynaklanmıştır. Azerbaycan folklorunda su hakkında çeşitli inançlar mevcuttur. Sefere çıkan kişinin arkasından su dökerler. Bu yolun açık olması için yapılır. Kötü rüyayı suya söylemek hafiflik verir, rüyada su görmek hayra işarettir. Suya inanç, su pirlere tapınmak Azerbaycan Türklerinin eski mistik görüşlerinde önemli yer tutmuş ve günümüzde de bu inanç halk arasında etkisini sürdürmektedir. Mesela, Kuba’nın Söyüb köyü yakınında olan Polad dağındaki “Pir Benövşe Nine” denilen su piri günümüze kadar yaşayan bir inançtır.

Prof. Mireli Seyidov'un bu pir hakkında tespitleri şöyledir: “Pir Benövşe Nine mağarasında iki kadın döşüne benzer yerden süt renkli su akıyor. Sütün döküldüğü yerden kaynak suyu çıkıyor. Mağaradaki taş oklavayı, tekneyi Pir Benövşe Ninenin sayarlar. Halk Pir Benövşe Nine’nin

¹¹ S.Vurgun, “Balalarımız için güzel eserler yaradaq, “Azərbaycan məktəbi”, 1945, :2, s.11

¹² Beşparmak piri hakkında Dr.Yaşar Kalafat “Azerbaycan Halk Sofizmi ve Lenkeran folklor müşaviresi” adlı makalesinde bilgi verilmiştir”. Bak: Türk Dünyası Araştırmaları, sayı, 112

bereket verdiğine inanır. Mağarada oklavanın, teknenin olması buğdayla ilgilidir. Sütün dökülmesi ise su Mifi ile ilgilidir”.¹³

Halk arasında “Su hakkı”, “Bu suyun piri hakkı” gibi ant ve yeminlerin de mevcut olması su kültürüne olan inançlardan kaynaklanmaktadır.

Dr. Yaşar Kalafat Gürcistan’da yaşayan Azerbaycan Türklerinin yeminlerle ilgili tespiti:

“Bu çayın piri hakkı” yemininin su kültürü ve pir kültürü ile bu ant şekli çok önemlidir. Eski Türk inançlarının izlerini göstermesi itibarıyla çok veciz”¹⁴ şeklindedir.

d)Ateş tapınaklarına bağlı pirlere

Ateş kültürü, her ne kadar Zerdüştlükle ilişkili kabul edilirse de aslında bu dinden önce de insanlarımız arasında yaygın bir inanıştır.

Ateş hakkında Azerbaycan’da pek çok efsane ve rivayet mevcuttur. Özellikle Bakü civarında bir çok ateşgahların (tapınak) mevcudiyeti ve günümüze kadar ayakta kalması ateş kültürünün canlı olarak yaşamasında önemli faktördür.

Seyran Veliyev “Kadimden kadim Azerbaycan’ım” adlı kitabında şöyle yazmaktadır:

“Hələ bu yaxınlara qədər yerli əhali arasında şöyle bir rəvayət vardır ki, Pirallahı adasında ateş məbədi olub, orası keçmişdə atəşperest olan Gurgən, Türkan və Zire kentlərinin əhalisi ibadətə giderləmiş”¹⁵.

Manaf Süleymanov ise “Bakıda üç atəşgah olduğunu: Ateşgahlardan biri Surahanıda, diğeri Pirallahıda, üçüncüsü isə Şubanı dağında olduğunu belirtiyor”.¹⁶

Ateş tapınaklarına pir de denilmektedir. Böyle tapınaklardan biri de “Pirallahı”dır. Pirallahı Hazar denizinde bir adadır. İlk defa XIV asr kaynaklarında adı geçer, Roma müellifi Pompani Mela (I yy) adadaki kadim Talke Mabedgahı hakkında malumat vermiştir”.¹⁷

Görüldüğü gibi Azerbaycan Türklerinde pir olarak bilinen ağaç, dağ, taş, su, ateş gibi inançlar kültürle, gelenek ve göreneklerle ilgili olarak günümüze kadar intikal etmiştir.

İslam dininin kabulünden sonra İslam kültüründe kuvvetli izler bırakan şahıslara ait çeşitli menkıbeler ortaya çıkmıştır. İslamiyet’in kabulünden sonra İslam mücahitlerine ve tarikat mensuplarına ait bir çok türbe vardır ki, halk bu türbelerin bir kısmını “pir”, “ocak” diye ziyaret etmektedir. Bu kişiler halk arasında büyük saygıya sahip olan alp-erenlerdir ki, zamanla halkın nazarında evliya” mertebesine ulaşmışlardır. Türk dünyasının diğer halkları gibi Azeri

¹³ M.Seyidov, Azerbaycan mifik tefekkürünün kaynakları. Bakı, Elm, 1983, seh.34

¹⁴ Yaşar Kalafat, “Gürcistan halk sofizmi”, İçel kültürü, Mersin Halk Eğitim Merkezi ve Araştırma Sanat Okulu Müdürlüğü. Yıl 13, sayı 61. Ocak, 1999, s.11-12

¹⁵ Seyran Veliyev, a.g.e.

¹⁶ M.Süleymanov, “Eşitdiklerim, oxuduqlarım, gördüklerim”, Bakı, 1987, s.8

¹⁷ Bak: Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası, VII, Bakı, 1983, s.534

Türkleri de inancın benimsediği ve sevdiği bu alperenlerin mezarını kutsal mezar haline getirmişler.

Prof. Meşedihanın Nimet “Azerbaycan'da Pirlər” adlı kitabında taş kitabesi olan ve Azerbaycan İslam dininin kabulünden sonra ortaya çıkan ziyaretgah, imamzade, baba, ağa, türbe, hanegah, ribat, mukaddes mezar, türbe, mescid, cami, meğbere gibi otuz pir hakkında bilgi vermektedir. Kitapta pirlerin efsane ve rivayetlerinden daha ziyade onların taşların üzerindeki yazılar ele alınmıştır. Ayet ve hadislerle tamamlanan kitaplarda mürşid anlamına gelen, arapça “şeyh”, “həzrət”, farsça “pir”, Azerbaycan Türkçesi'nde “baba”, “ağa” isimleri yer almaktadır¹⁸.

Azerbaycan'da “pir”, “türbe”, “ocak”, “ziyaretgah” vb. adlarla anılan ziyaretgahlar Anadolu'da mevcuttur. Bunların ziyaret amaçları da aynıdır, denebilir. Yalnız bunlar Anadolu'da yatır, ocak ve benzeri adlarla söylenildiği dikkat çekmektedir. İslamdan önce ve sonra Azerbaycan'da ve Türkiye'de yatırlar ziyaret edilen yerler olarak canlılığını korumuştur.

Bu sahada Dr. Yaşar Kalafatın çalışmaları mevcuttur. “Anadolu Türk Halk Süfizmi”, “Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları”, “Adana ve Çevresinde Türbelerimiz” bunların bir kaçıdır.

Dr. Y. Kalafat “Adana ve Çevresinde Türbelerimiz” çalışmasında 45 türbe hakkında, “Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları” çalışmasında Horasan Eri olarak bilinen kırk dört civarında zatın mezarı hakkında bilgi vermiş, “Anadolu Türk Halk Sofizmi” kitabında ise Erzurum'un ziyaret yerlerini tasnif ederek otuz dört yatır tespit etmiştir.¹⁹

Her ne kadar Sovyet döneminin yetmiş yıllık tarihinde bu ziyaret yerleri yasaklansa da İslam kültürüne ait olan bu inançlar ve ziyaret yerlerinin bir kısmı halk tarafından korunarak, günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Azerbaycan'da çok geniş yayılan Şia alimlerinin mezarı bulunmaktadır.

Onların sadece Şirvan'da dört yüzden fazla yerin olduğu²⁰ bilim adamları tarafından yazılmaktadır. Pir Hüseyin Hanegahı (Pirsaat ırmağı sahilinde), Baba Samit Piri (Sabirabad, Şıxlar köyü), Aqgünbez piri (Ağsunun Qaraqoyunlu köyü) bunlardan birkaçıdır.

Şia mezhebine ait olan pirlere biri Bakü'deki “Bibi-Heybət” kabridir. Rivayete göre şiaların sekizinci imamı İmam Rızanın bacısı orada defn olunmuştur.

Diğer bir pir ise “Gence İmamzade piri”dir.

Orta asırlara ait edilen bu türbe Gence'ye yedi km uzaklıktadır. Burası Azerbaycan'ı İslam dünyası ile bağlayan kültürel merkez olan eski bir kervan yolu üzerindedir. Menkıbeye göre “İmamzade Piri”nde İmam Muhammed Bağırın oğlu Mevlana İbrahim defn olunmuştur. Gence İmamzade komplek-

¹⁸ a.g.e., s.6

¹⁹ Bak: Anadolu Türk Halk Sofizmi, Avrasya bir vakfı yayımlar 3, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt XL, Ankara, 1999, Çukurova Üniversitesi, III Uluslar arası Çukurova Halk Bilgi Şöleni, Adana, 1999

²⁰ N.Ne'met, a.g.e., s.8

sinde daha birçok fahri mezar da mevcuttur. Burası Azerbaycan'dan ve diğer ülkelerden gelmiş Müslümanların ziyaretgahı durumundadır.

Baba Samit Piri

“Bektaşî” ve “Baba Samit Dervişleri”, Nakşibendi tarikatının Azerbaycan'da uzun müddet faaliyet gösterdiği hakkında bilgiler mevcuttur. Azerbaycan'ın bir çok yerinde (Kızılburun, Abşeron (Buzovna), Şamahı, Nahçıvan'da, “Bektaşî”, Baba Samit dervişlerin cemiyetlerinin mensuplarının türbeleri vardır²¹). Şimdiki Sabirabad ilinin Şıhlar köyünde “Baba Samit Piri” adında bir türbe var. Türbe günümüzde bile pir olarak ziyaret edilmektedir.

Prof. M. Ne'metin yazdığına göre “Türbe Şah Tahmasb'ın hükümdarlığı döneminde Şirvan beylerbeyi Abdullahan Ustaclu'nun gayretleri neticesinde Baba Samitin mezarı üzerinde h.993/1585'te bina yapılmıştır” ve “Kitabede Hacı Bektaşî Veli Baba Samit atası yazılıdır”.²²

“Nardaran Piri”

Bilim adamları Nardaran toponimi hakkında üç ayrı görüş vardır. Birincisi bu kelimenin “nar”dan (yani meyve) geldiğini, yani nar yetiştiren toprak, narları meşhur olan anlamında olduğunu yazmaktadırlar. İkincisi ise “ner”, yani hörgüçlü deve sözünden, üçüncüsü ise “nar”, yani “ateş” sözünden geldiği yazılmaktadır. Nardaran köyleriyle bağlı olsa da, günümüzde pir olarak ziyaret edilir.

Rivayete göre buradaki kabirde şia imamlarının kadın akrabaları defnolunmuştur. İmam evlatları takip edilirken buraya göç etmeleri hakkında menkıbeler de mevcuttur.

S.Veliyev: “bu köyden ne ticaret yolu geçer, ne de burada deniz vardır, demek ki, kervansaray tacirler için değil, pire ziyarete gelen zevatlar için dikilmiştir”.²³ şeklinde düşüncelerini belirtir.

“Nardaran Piri”nin inşa edilmesi XIV yüzyılda olsa da, Pirin daha eskilerden ziyaret edildiği yazılır: “Zamanla burası ateşe ve güneşe saygı gösterilen bir yer olmuştur”.²⁴

Bugün cami olarak ziyaret edilen “Tazepir”in tarihi çok uzak olmasa da halk arasında “Təzə pir”denilmektedir. Çarlık Rusya'sı döneminde inşa edilen eserlerdendir. XIX yüzyılın sonu XX yüzyılın başlarında “Bakü”de bir kaç mabed ve kilise inşa edilmişti. “Kızıllı”, yahud “Aleksandro-Nevski” kilisesi, “Təzəpir” mescidi, Ejdər Bəy ve yahud “Göy mescid”, “Budakov kilisəsi”, v. s.”²⁵

Bunlardan başka minarəli “Təzəpir” mescidini Nabat Hanım Hocabey kızı eşinden ve babasından kalan mirasla inşa ettirmiştir. Nabat Hanımın mezarı caminin eyvanında kapının sağ tarafında bulunmaktadır.²⁶

²¹ M.Ne'met a.g.e., s.58-59

²² M. Ne'met a.g.e., s.58-59

²³ S. Veliyev, a.g.e., s.69

²⁴ S.Veliyev, a.g.e., s.69

²⁵ Manaf Süleymanov, “Eşitdiklerim, oxuduqlarım, gördüklerim”, Bakı, Azərneşr, 1987, s.34

²⁶ a.g.e., s.34

Hacı Taptık ve Şeyh Yunis Piri.

Yunus Emrenin mezarı Türkiyenin bir çok şehir, ilçe ve köylerinde bilindiği gibi, Azerbaycan'da da olduğu iddia edilmektedir. “Hacı Tapdik ve Şeyh Yunis Piri” adlı iki kutsal mezar Azerbaycanın Kah ilinin Oncalı köyündeki Oğuz mezarlığındadır. Halkın kutsal bildiği bu mezarlar “pir” diye ziyaret edilmektedir.

Sovyet döneminde kutsal yerler hakkında araştırma yapmak kolay değildi. Bu yerler bilim adamları tarafından az çok bilirse de bu konuda araştırma yapmak yasaktı. Bütün çalışmalar hurafe olarak nitelendirildi. Buna rağmen halk yine kutsal bildiği yerleri ziyaret ederdi. Sovyetler Birliği'nin 1985 yıllarından sonraki “perestroyka” ve “glasnost” döneminde bu alanda da birazcık hareketlenme oldu, yasak bilgilerin açıklığa kavuşması için çaba gösterildi. Adı geçen mezarlar üzerinde arkeolojik araştırmalar yapan Prof. Dr. Meşedihanım Nimet mezar taşları üzerinde yazıları okuyarak kayıta geçirdi, “Azerbaycan'ın Etnografik Abideler Toplusu” adlı araştırmalarının II cildinde yayınladı²⁷. 1984-85 yıllarından sonra Hacı-Tapdik ve Yunus Emre'nin mezarı üzerindeki yazılı taşlar kaybolmuştur. Oğuz mezarlığındaki kabirlerin oğuz-Türk şairi Yunus Emre ve mürşidi Tapdik Emre'ye ait olduğunu, bu gün bile unutulmayıp kutsal bir mekan olarak ziyaret edilmesinin sebebini Oğuz-Türk sofi şeyhlerinin Anadolu'da olduğu gibi Azerbaycan'da da faaliyet göstermesinin işaretidir. Bunlar Azeri ve Anadolu Oğuz-Türklerinin aynı kültüre sahip iki kardeş halk olduğunu tastik etmektedir.

SONUÇ

Halkın sosyal-siyasi ve medeni hayatında büyük rol oynayan dini merkezler, inanç yerleri, kutsal bilinen yerler maddi manevi kimliklerimizdir. Bu maddi-manevi kimlikler asırlar öncesi topraklarımızın üzerinde yaşamış soydaşlarımızın bize miras bıraktıkları belgelerdir. Bunları araştırmak, ecdatlarımızın bize miras bıraktıkları inanç sistemini inceleyip doğru sonuca varmak çok önemlidir.

1. Ağaç, dağ, taş, mağara ile ilgili inanç sistemi Azerbaycan'da olduğu gibi Anadolu'da da mevcuttur. Yalnız Türkiye'de bunlara Azerbaycan'da olduğu gibi “Pir” denilmese de , ziyaret amaçları aynı olmuştur ve ağaca, dağa, taşta kutsallık verilmesi olayının Şamanizm'den İslamiyet'e uzanan bir dönemde varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz.
2. Azerbaycan'da olduğu gibi Anadolu'da da tek olarak yetişen ağaçların yanında mutlaka bir evliyanın (pirin) mezarının bulunduğu inancıyla bu ağaçlar kutsal kabul edilmiş, bez parçaları bağlamak, sarılarak ya da öperek dilek tutmak suretiyle bu ağaçların buldukları yerler adak adanan ve ziyaret edilen yerler haline gelmiştir. Kanaatimize göre, bu anlayış da eski inançlara İslami bir kılıf büründürülmesiyle ortaya çıkmıştır.

²⁷ Azerbaycanda Tapdik Baba ve Yunis Emre Qəbirləri”, “Ədəbiyyat qəzeti”, 1992, 21 şubat ve “Azerbaycan pirləri”, Bakı, 1992, s.94

